

Elmélettörténeten innen és túl...

Farkas Beáta: A közgazdasági gondolkodás rövid története.
Akadémiai Kiadó, Budapest, 2022, 490 o.

Ha ma Magyarországon a közgazdasági elmélettörténet kerül terítékre, akkor legtöbbször a vonatkozó tantárgy(ak)nak az egyetemi alap- és mesterszintű tantervekből való kiszorulása, az elmélettörténeti tanszékek beolvasztása vagy elsorvasztása és általában is a diszciplína méltánytalan alulértékelttsége a téma. Holott az a fajta rendszerező tudás, amely a történeti beágyazottságot erőteljes és igényes elméleti és analitikus keretek közé helyezi, nagyban segíti mind az egyetemi hallgatót, mind pedig a már „kész” kutatót abban, hogy eligazodjon a 21. század gazdasági problémáinak és kihívásainak feldolgozásában és megértésében. Arról nem is szólva, hogy a hazai elmélettörténet kiemelkedően gazdag és színes múlttal rendelkezik, amelynek – legalább részben – ismerete már önmagában is értékes, hiszen enélkül a(z ön)reflexió is elmarad vagy hiányos lesz. A ma aktív közgazdász-generációk számára kötelező olvasmány volt Mátyás Antal A modern közgazdaságtan története című főműve (Mátyás [1999]), de jó eséllyel ismerősnek tűnhetnek a Bekker Zsuzsa és Madarász Aladár által szerkesztett kötetek is (Bekker [2002], [2005], Madarász [2000]).¹ De ebbe a sorba illeszthető Szentés [1999] nagy ívű összefoglaló munkája is.

Hogy az elmélettörténet azért nem szűnt meg létezni Magyarországon, azt a közgazdaságtannal hivatásszerűen foglalkozók jól tudják. És nem is lehet nagyobb az örömük annál, mint amikor olyan új munkával találkoznak, amely nem egyszerűen „plusz egy” a hazai könyvpiacra, hanem olyan eredeti, távolságtartásában is személyes hangvételű írás, amely közel engedi olvasóját a szerzőhöz, megmutatja, miként gondolkodik ő maga a közgazdasági elméletekről. Farkas Beátának, a Szegedi Tudományegyetem egyetemi tanárának legújabb kötete éppen ilyen alkotás. Talán a nem szokványos hangvétel és látásmód az, ami első megközelítésben nehezzé teszi Farkas összegző munkájának egyértelmű besorolását. Értelmezhető olyan tankönyvként, amely az egyetemi oktatás mindhárom szintjén kiválóan hasznosulhat. A könyv már szerkesztésében is nagyszerűen elkülöníti e szinteket, segítve a hallgatót az olvasásban és megértésben. Ám nem lehet „csak” tankönyvként tekinteni e kötetre, hiszen olyan forrásmunka és egyben kézikönyv is, amelyet jó, ha a könyvespolcán tudhat

¹ Talán kevésbé ismert, ám az 1945 utáni magyar közgazdaságtan-történet egyik legfontosabb áttekintése Csaba–Szamuely [1998].

minden, a téma iránt fogékony érdeklődő. A műfaji meghatározásban az is kihívást jelent, hogy nem egyszerűen elmélettörténetet tart a kezében az olvasó – már abban az értelemben nem, hogy kizárólag közgazdasági elméletekre, modellekre, levezetésekre és módszerekre koncentrálna a szerző. A kontextus – vagyis az adott elmélet születésének körülményei és fejlődéstörténete – itt legalább annyira fontos szerephez jut, mint maguk az elméletek. Mátyás Antal *magnum opusa* az adott témára koncentrált (valójában közgazdaságtant tanított), a Bekker Zsuzsa szerkesztésében megjelent kötetek pedig elsősorban az embert, a tudóst helyezték középpontba. Farkas Beáta úgy ötvözi ezt a két megközelítést, hogy mindezek mellé beemeli a gazdaságtörténetet, sőt a (világ)történelmet is, ezzel jelentős mértékben kitágítva a vizsgálódás horizontját és emészthetővé téve az adott kort, amelyben értekezéseinek szereplői alkottak.

A könyv bevezetőjében a szerző így fogalmaz:

„Az olvasó a közgazdasági gondolkodásmódnak, a közgazdaságtan tárgyának és módszereinek alakulását ismerheti meg, a közgazdaság-tudományi kérdésfeltevések kapcsolatát a változó társadalmi-gazdasági háttérrel, valamint más tudományágak hatását.” (7–8. o.)

Farkas Beáta munkája tehát inkább tekinthető fejlődéstörténetnek, mint elmélet-történetnek, azon belül is a szellem, a gondolkodás fejlődéstörténetének, amelyben a kontextus megkerülhetetlen. És mindeközben valójában még csak nem is a közgazdaságtanról való gondolkodás ihleti az egyes elemzéseket, hanem a gazdaságról, sőt (megszorításokkal) a kapitalizmusról való gondolkodás – jól elkülönítve egymástól az egyes idősíkokat, az egymással versengő vagy éppen szemben álló frontvonalakat (ha tetszik, iskolákat), és mindeközben mégis érthető, befogadható egészszé kerekítve a közgazdaságtan történetét.

Szélesre tárja az elmélet kapuját: ami ma főáram, az Farkas Beáta könyvében inkább csak viszonyítási pont, amihez képest értelmezhetők az alternatív magyarázatok.² Mindeközben soha nem tisztán az elmélet érdekli, bátran vall köz- és gazdaságpolitikai érzékenységről is, amikor például a német szociális piacgazdaság, a svéd jóléti állam vagy éppen a tervgazdaságok kerülnek terítékre. Ennek megfelelően problémafelvetése is más, mint amit az elmélettörténeti tárgyú írásokban megszokhattunk. Farkas Beátát elsősorban az foglalkoztatja, hogy ki mikor milyen kihívásokkal szembesült, és ebből kifolyólag milyen kutatási kérdéseket fogalmazott meg. Nemcsak a válaszok érdeklík, hanem a kérdések is, sőt ez utóbbiak talán még jobban. Vizsgálódásai során nem egy-egy adott (rész)problémát boncolgat, addig nagyítva mikroszkóp alatt a részleteket, ameddig csak lehetséges, hanem azt keresi, hogy miért vált relevánssá egy adott problémakör.

„[A]z elmélettörténeti részletek helyett azokat az alapvető kérdéseket mutattam be, amelyekkel a közgazdászok évszázadok óta vívódnak.” (7. o.)

Minden esetben nagytotálból indít, és finoman közelít a vizsgálat tárgyára. Úgy válik elképesztően részletgazdaggá az írás, hogy közben végig lényeglátó marad.

² A 15 fejezetet tartalmazó kötetben a neoklasszikus közgazdaságtan amúgy is csak a 8. fejezetben köszön be.

Azok találhatják tehát leginkább érdekfeszítőnek az írást, akik maguk is érdeklődnek aziránt, hogy egy adott problémakörnek milyenek a kontúrjai, milyen környezetben fogalmazódott meg, mely erők hatottak rá, az egyik probléma miként reflektált a másikra, stb. A mindenkori kontextus szokatlanul gazdag árnyaltsággal bomlik ki a kötetben. Farkas egyrészt felvázolja az adott történelmi hátteret, másrészt bemutatja az uralkodó (versengő) filozófiai-szellemi irányzatokat, harmadrészt bepillantást enged más tudományterületek eredményeibe, rámutatva, hogy a jog, a természettudományok vagy a matematika miként segítették a közgazdaság-tudomány fejlődését. Teljesen mindegy, hogy Angliában, Skóciában, Franciaországban, Németországban, Oroszországban vagy éppen az Egyesült Államokban „járunk”, e munkát módszeresen elvégzi a szerző.

A fejezetek alapvetően kronologikus sorrendben követik egymást, ám az idő nem kizárólagos szervező elv a kötetben. Farkas Beáta minden egyes fejezetében arra törekszik, hogy ütköztesse egymással szereplőit, és ezáltal gondolkozásra, kritikára, állásfoglalásra készítse olvasóját.³ Viszonylag messziről indít, hiszen az 1. fejezetben az ókori görögökkel, az egyházatyák tanításaival és a skolasztikával ismerteti meg közönségét. Nem öncélú a választás. A szerző arra kívánja felhívni a figyelmet, hogy minden esetben helyzetfüggő, hogy ki milyen kérdésre kíván válaszokat kapni. A Gondolatok a gazdaságról a kapitalizmus előtt címet viselő bevezető fejezet azzal szembesíti a főáramon edződött olvasót, hogy egy teljesen másfajta világkép eredendően más típusú kérdésfelvetést implikál. A görögöknél bonckés alá kerül az etika (egyén) és a politika (állam) viszonya, a hasznosság (Platón), a vagyon, a magántulajdon, a csere és a társadalmi igazságosság kérdései (Arisztotelész). A rómaiak tárgyalásával a jog irányába evez Farkas, bemutatva a (jóval) későbbi piacgazdasági intézményrendszer jogi megalapozódását. Az egyházatyák beemelésével pedig teret enged a közösségi tulajdon tárgyalásának, de mindeközben viszonyulnunk szükséges a gazdaság problémájához is.

A kapitalizmus erkölcsi igazolódása című fejezet sem magától értetődő egy elméletlettörténeti munkában – annál inkább Farkas Beáta könyvében, aki a közgazdaságtanról való gondolkodás történetét vetette papírra. Csakhogy

„[az sem] magától értetődő, hogy a kapitalizmus hogyan vált egy erkölcsileg elfogadott renddé, amely erkölcsi legitimáció a piacgazdaság tudományos igényű tanulmányozása, azaz a közgazdaság-tudomány kifejlődése felé is megnyitotta az utat” (32. o.).

Ez a kérdésfelvetés és szembenézés az, ami igazán egyedivé teszi e munkát. Semmit nem vesz adottnak, semmit nem tekint magától értetődőnek... A kapitalizmus erkölcsi értelemben vett legitimizálódását sem, sőt azt vallja, hogy az különféle, egymással versengő, vitatkozó nézetek és felfogások nem szándékolt eredője. Innen már valóban csak egy lépés, hogy belássuk: hol, ha nem ebben a kötetben kell – legalább a bevezetés szintjén – megismertetni a hallgatókat a protestáns etika világával és azon keresztül – mások mellett – Sombart vagy Weber munkásságával.

³ E recenzió keretei között nem vállalkozhatunk a kötet egyes fejezeteinek részletekbe menő, érdemi kritikai elemzésére. Az itt közölt tartalmi áttekintés önkényes, és inkább csak a nagy kép megragadására tett kísérletnek tekinthető.

A merkantilizmus tárgyalásánál a kötet nem tekint el annak boncolgatásától, hogy pontosan mettől meddig volt datálható ezen „izmus”, és hogy egyáltalán kik voltak idesorolhatók. Ahogy azt is kérdésként veti fel, vajon elméletről van-e szó, vagy inkább gazdaságpolitikáról. Ott, ahol mások az adott kor viszonyai között „csak” a merkantilizmust látják és tárgyalják, ő a kameralizmust is terítékre veszi, a vizsgáldás területi perspektíváját is kitérítve (lásd különösen a Habsburgok, a német fejedelemségek vagy Skandinávia és a 30 éves háború utáni időszak kihívásait). A merkantilizmus mellé tehát egy olyan gyakorlati államtudományt, ha tetszik, nemzetgazdaságtant állít a szerző, amely számunkra, közép-európaiak számára sokáig a közpolitikai gondolkodás meghatározó referenciapontja volt.

A 4. fejezet különleges: azt mutatja meg, hogy milyen egyéb irányzatok/tudományok szabták meg a közgazdaság-tudomány kialakulását és fejlődését. Külön alfejezetet kap a természetjog (elhatárolva azt az ember alkotta jogtól), amely olyan, a természet örök rendjéből levezethető alapelveket, jogokat, kötelezettségeket fogalmaz meg, amelyek az emberi értelem által megismerhetők. Ám mindez csak felvezetés Descartes és Locke munkáinak tárgyalásához, amivel Farkas a kételkedés és a megismerés fontosságára vezeti rá olvasóit. Hogy azután az empirizmus és/vagy racionalizmus alfejezettel a módszertanhoz is közelebb férjünk, megismerve mások mellett Bacon és Hobbes világát és vizsgálati módszereit, valamint Newton matematikai analízisét. Innen pedig már csak egy lépés volt eljutni a fiziokratákhoz és a skót felvilágosodáshoz (5. fejezet), hogy azután megérkezzünk a kapitalizmusba és a klasszikus politikai gazdaságtanhoz (6. fejezet). A történelmi helyzet jól ismert: Anglia mint alkotmányos monarchia és az ipari forradalom. És az időszak meghatározó elméje sem ismeretlen (még alapszakon sem): Adam Smith, akinek jelentős, tízoldalnyi terjedelmet szentelt a szerző. Smith kapcsán egyebek mellett azt emeli ki Farkas, hogy nála (is) jól megfért az „*absztrakt, deduktív racionalizmus*”... „a történeti, empirikus utalások hosszú sorá[val]” (89. o., dőlt az eredetiben). De természetesen nem maradhatott ki az áttekintésből Ricardo, Say vagy Malthus sem. A könyv szellemiségének megfelelően e három (illetve Smith-szel kiegészülve négy) szerző munkásságát úgy mutatja be a szerző, hogy azok rendre reflektálnak egymásra; vitapartnerekként tekintünk rájuk.

A Lázadás a kapitalizmussal szemben címet viselő 7. fejezet egyszerre rövid leírása a talán legismertebb kapitalizmuskritikáknak, de egyben – és főként – tiszteletadás a régió és különösen a magyar reformsocialista közgazdász-generáció előtt (Kornai János munkásságát négy oldalon át tárgyalja a kötet). A keleti régiók kapcsán Farkas a későn jövők problémáját is beemeli a diskurzusba. A fejezet érdekessége ezúttal is az egyéni hangvételtől és a társadalmi érzékenységtől fakad. Nem egyszerűen Owen, Saint Simon vagy éppen Marx műveinek tárgyalását kapjuk, hanem annak felvillantását, hogy a – korlátok nélküli – piacgazdaság sem gyógyír minden problémára.

És amikor már túljutottunk a könyv mintegy harmadán, csak akkor lép színre a neoklasszikus közgazdaságtan. Talán már nem is meglepő, hogy ezúttal is a filozófiai-szellemi háttér indítja az elemzést, amelyben az utilitarizmust egészen Epikuroszig vezeti vissza a szerző. Bentham és Mill mellett helyet kap Harsányi is a haszonelvűség körülmények között, és csak ezután fordul rá közvetlenül a határelemzés kérdésére a szerző. Nem véletlenül lett ez a fejezet a kötet leghosszabbja, hiszen itt került tárgyalásra Jevons,

Menger, Böhm-Bawerk, Walras, Marshall stb. Részletgazdag és tűpontos leírását kapjuk az egymással is versengő iskoláknak, és mindeközben folyamatosan napirenden tartja Farkas a kor meghatározó vitáit, kihívásait. Érzékletesen mutatja be, hogy a közgazdaság-tudomány miként tanult más tudományterületektől (különösen a fizikától és a matematikától), és mindeközben miként vált önálló tudománnyá. De ami igazán meglepő ebben a fejezetben, az Rawls beemelése, illetve annak a dilemmának a felvetése, hogy hasznosság és társadalmi igazságosság egymást erősítő tényezők-e. Példája megvilágító erejű: mint írja, a kínai kommunisták „a stabil gazdasági növekedés biztosítására hivatkozva utasítják el az egyéni szabadságjogok biztosítását” (164. o.).

Hogy Farkast e dilemma nagyon is foglalkoztatja, azt egyebek mellett az is igazolja, hogy mindjárt a neoklasszikusokat tárgyaló fejezet után újfent a főáramon kívülre invitálja olvasóit, és előbb a német történeti iskola régi és új változatával, majd a régi intézményi elmélettel foglalkozik (9. fejezet). Az előbbi több síkon is megihletti a szerzőt, hiszen egyrészt hangsúlyozza a kelet-közép-európai relevanciát (és nem csak a közös múlt miatt), másrészt rámutat arra, hogy a német történeti iskola felfogásában milyen evidens módon vált történelmietlenné a természetjogi érvelés. Schmoller kutatási programjának értékelése nemcsak azért lehet érdekes, mert a hazai komparatív gazdaságtudományi könyvek és szerzőik rendre megemlékeznek róla, hanem mert az általa kínált megközelítés, amely a fejlődéseszmé, a pszichológiai-etikai szemlélet, valamint a közjó hármására épít, akarva-akaratlanul visszaköszön Farkas Beáta elemzési módszereiben is.

A (korai) neoklasszikus ökonómiával való elégedetlenség azonban csak a következő, 10. fejezetben éri el a forrponot, ahol már Keynesé a főszerep. Ám nem csak az Általános elmélet kerül itt bemutatásra. A szerző kitér Keynesnek a nemzetközi pénzügyi rendszer reformjára tett javaslataira is, sőt a demokrácia és a humanizmus melletti kérlelhetetlen kiállásával is szembesíti olvasóját. Akik olvasták Keynest, tudhatják, de akik csak összefoglaló munkákból ismerik, azok számára újdonság lehet, hogy Keynes a közgazdaságtant erkölcsi tudománynak tekintette, amelyet értékválasztás jellemez. Ezért is nagy értéke e könyvnek, hogy Farkas ebben a fejezetben egy helyütt elemzi Keynest előbb Myrdallal, majd Hayekkel, Misesszel vagy Schumpeterrel. Sőt nem riad vissza attól sem, hogy távolra kerüljön az elmélettörténettől, és Keynes, majd a stockholmi iskola nyomán a svéd jóléti államot tárgyalja – hogy azután Hayek konzervatív forradalmáról értekezzen.

A 11. fejezet már a matematika szerepének felértékelődését járja körbe. Ez esetben is az alapoktól indít Farkas, és a tárgyalásban a közgazdaságtan–matematika–statisztika hármásának együttfejlődését tárja fel. Keynest itt sem engedi el, hiszen a fejezetet a Tinbergen–Keynes-vitával indítja. Hogy azután előbb Frisch, majd Koopmans, Klein és Haavelmo munkásságát (és életét) is alaposan bemutassa. Mindeközben pedig eljutunk a tudományterület teljes formalizálásához, ami „végérvényesen átalakította a közgazdaságtan nyelvezetét, kifejezési módját” (293. o.). Az ökonometria mellett ez a fejezet ad betekintést a játékelmélet, az input-output elemzés, valamint az általános gazdasági egyensúlyelmélet területeibe is. A kötetben minden lehetőséget megragad a szerző, hogy a szakma magyar zsenijeiről hosszabban is szóljon. Így olvashatunk e fejezet lapjain Neumannról vagy – immáron másodjára – Harsányiról is, de még Wald Ábrahámról is, mint az egyensúlyelméletek előfutáráról.

És hogy mit keres egy elmélettörténeti ihletésű kötetben, ráadásul mindjárt a formalizmus átfogó tárgyalása után a német szociális piacgazdaság mint önálló fejezet (12. fejezet)? Ez esetben is a történelmi kontextus, az egymással vitában álló felek és nézetek adják meg a választ. Farkas Beáta így érvel:

„A német szociális piacgazdaság teoretikusai kifejezetten elvetették a keynesi állami beavatkozásra épülő gazdaságpolitikát. Nem pusztán arról volt szó, hogy a gazdaságpolitikai eszköztár elemeit más módon elegyítették volna, hanem olyan elméleti alapokból indultak ki, amelyek markánsan különböztek a neoklasszikus szintézis mögött meghúzódó feltételezésektől, ha úgy tetszik, eltérő gazdaság- és társadalomfilozófiát képviseltek.” (313. o.)

A fejezet tárgyát kínáló modell ugyanis nem „csak” egy működő modell (volt), hanem az a modell, amelynek köszönhetően megszületett a német gazdasági csoda annak teljes szellemi és intézményi újjászületésével, és amely viszonyítási ponttá vált az Európai Unióban is.

A 13. fejezet A közgazdasági elmélet Keynes után címet viseli ugyan, de magát Keynest továbbra sem engedi el Farkas, hiszen a neoklasszikus szintézis (13.1. alfejezet) egyik sarokköve Keynes Általános elmélete (volt). Hicks nyomán nemcsak bevezeti az *IS-LM* modellt, de annak viszonylag részletes, a nemzetközi gazdaságtanban és a pénzügyelméletben használatos kiterjesztését is bemutatja. Keynes munkásságának közvetlen vagy közvetett hatása olvasható ki Tobin, Modigliani vagy Harrod és Domar elméleteinek tárgyalásában; e sort igazán csak Samuelson szakítja meg, akinek művei „átalakították a közgazdaság-tudomány művelését” (347. o.). A korábbi részek alapján már nem is meglepő, hogy a szerző ugyanezen fejezetben tárgyalja a neoklasszikus szintézissel élesen szembeforduló és – ahogyan ő fogalmaz – a „keynesi forradalmat ... kiteljesíteni, általánosítani” igyekvő (352. o., dőlt az eredetiben) posztkeynesizmust is. Így ismerhetjük meg mások mellett Kaldor, Kalecki vagy Robinson munkásságát. Hogy azután Kaldor és Hicks együttes tárgyalásával (kompenzációs elv) kerüljön felvezetésre a jóléti gazdaságtan tárgyalása.

A Visszatérés a neoklasszikus gyökerekhez cím kiválóan adja vissza a következő (14.) fejezet lényegét. A chicagói iskola bemutatása mindjárt egy mellbevágó adat közlésével indul: az 1970 és 2018 közötti közgazdasági Nobel-díjjal kitüntetettek közül harmincan(!) valamilyen formában a University of Chicagóhoz kötődnek. A főlény egyértelmű – ahogyan a hatás is az... Habár Farkas rögvest azt is hozzáteszi, hogy a dícsőségben a közgazdasági tanszéknek osztoznia kell(ett) az üzleti és a jogi karral (utóbbi volt például Coase munkaadója). A fejezetben előbb Friedman (hosszabban) és Stigler (rövidebben) munkásságának összefoglalása segít megérteni a „visszatérés” okát és indokait, majd – részben visszalépve a jóléti gazdaságtanhoz (és különösen Arrowhoz) – a közösségi választások elmélete teszi teljessé a képet, ahol a szabadpiacba vetett általános hiten túl immáron nemcsak az állam (és szereplői) működésének megértésében felértékelődő közgazdasági módszerekkel, hanem az állammal szembeni általános szkepticizmussal is szembesülhetünk. Itt olvashatunk arról is, hogy például Buchanan miként inspirálódott – eredetiben – az olasz közpénzügyi irodalomból. De természetesen Olson vagy Becker sem maradhatott ki az áttekintésből. Az újklasszikusokkal

ugyan még nem engedi el teljesen Farkas a Chicagói Egyetemet (lásd Lucas és Wallace), de jelzi, hogy immáron térben is kitágult a „visszatérők” köre. Bár a könyvre egyáltalán nem jellemző a főáramú közgazdaságtan túlterjengése (sőt ennek éppen az ellenkezője igaz), akit a modern, mikroökonómiai alapozású makroökonómia születése és térhódítása érdekel, nagyon is hasznos referenciának fogja találni ezt a részt. A fejezet az újkeynesiánusokkal zárul, ahol mások mellett korunk egyik sztárközgazdászával, Stiglitzcel is megismerkedhetünk.

Bár az előző fejezettel Farkas Beáta voltaképpen megérkezett a mába, a kötet még tartogat egy ráadás fejezetet, amely a főáram határvidékére kalauzolja az olvasót. Az új intézményi gazdaságtan és viselkedési gazdaságtan területeire enged betekintést a szerző, aláhúзва, hogy egyik sem fordul(t) szembe a neoklasszikus főárammal. Céljuk, hogy gazdagítsák a főáramot más tudományterületek eredményeinek beemelésével, ezáltal közelítve a tudományt a valósághoz. Ennek megfelelően a viselkedési közgazdaságtan a pszichológiával jegyezte el magát, az új intézményiek pedig a széles értelemben vett intézmények felé fordultak. A kötet tehát két olyan területtel vesz búcsút az elmélettörténettől, amelynek Magyarországon is számos lelkes és jeles, a nemzetközi fórumokon is sikerrel megjelenő kortárs követője akad.⁴

Ha a könyvet végigolvastuk, megérthetjük, mire céloz bevezetőjében Farkas Beáta, amikor arról vall, hogy munkáját európai perspektívából írta meg. Nem (volt) túlzás azt állítania, hogy elsősorban európai elmélettörténetet, európai interpretációt kínál olvasóinak. Az európai gyökerek kibontását különösen annak fényében tartja szükségesnek a szerző, hogy a közgazdasági főáramot ugyan rendre az Egyesült Államokba helyezzük, ám még azoknak a szerzőknek is, akik az Egyesült Államokban váltak ismertté, gyökereik valójában európaiak, vagy pedig nagyon erősen hatott rájuk valamely európai iskola. Innen nézve pedig már az sem okozhat különösebb meglepetést, hogy ez a kötet bizony nem értéksemleges. Nem hallgatja el, hogy a felvonultatott szerzők milyen háttérrel rendelkeztek, milyen indíttatást kaptak, milyen eszmék, áramlatok, ideológiák hatottak rájuk. A társadalmi-gazdasági folyamatok megítélésében Farkas Beáta elemzői álláspontja egyértelmű és határozott: műve kiállítás az európai civilizáció olyan alapvető értékei mellett, mint a jogállamiság vagy a demokrácia.

Szellemes megoldása, hogy a kötetben felsorakoztatott rövid életrajzok szinte észrevétlenül, mégis jelzésértékűen emelik be mindezen értékeket a tárgyalásba. Kifejezetten szerethetővé teszi a könyvet, hogy a szerző nemcsak korrajzokat kínál, hanem „embermeséket” is. Ezekből a rövid történetekből kiderül, hogy a legtöbb esetben nem is szűken vett közgazdászokról, hanem matematikusokról, fizikusokról vagy éppen jogászokról szól az adott alfejezet, akik kedvelik az irodalmat, a művészeteket stb. De egy-egy portré megrajzolásában helyet kapnak azok az élethelyzetek is, amelyek meghatározó módon alakították (vagy alakíthatták) egy-egy elmélet sorsát. Farkas Beáta embermeséi ugyanis gyakran kivándorlókról (és bevándorlókról), üldözöttekről vagy egyszerűen csak helyüket, boldogulásukat kereső emberekről szólnak.

⁴ Itt mások mellett Farkas Beáta *Models of Capitalism in the European Union* című munkájára hivatkozhatunk (Farkas [2016]).

És hogy mindezek tükrében kinek ajánlható a könyv? A szerző szándéka szerint írása elsősorban tankönyv, amely az egyetemi oktatásban hasznosítható. A jól tagolt, elegáns szerkesztésnek köszönhetően ez a meghatározás teljességgel meg is állja a helyét. Ám Farkas Beáta vállalkozása több ennél, jóval több. Az a fajta összegzés, amely olyan intellektuális élményt kínál, amelyre a magát közgazdászként definiáló hazai közösségnek nagy szüksége van. És nemcsak azért, mert egy, az utóbbi időszakban mellőzött területet hoz vissza a frontvonalba. Hanem leginkább azért, mert 2022 Magyarországon újra olyan alapvető kérdéseket kell feltenniük a társadalomtudósoknak, amelyekhez erős és biztonságot kínáló fogódzót adhat ez az elmélettörténeti áttekintés. Súlyos olvasmány ez, amely kíméletlenül szembesít azzal a ténnyel, hogy a különféle, már megoldottnak hitt közgazdasági dilemmák és problémák újra és újra képesek kihívások elé állítani a szakma művelőit.

Hivatkozások

- BEKKER ZSUZSA (szerk.) [2002]: A magyar közgazdasági gondolkodás (a közgazdasági irodalom kezdeteitől a II. világháborúig). Gazdaságelméleti olvasmányok 2. Aula, Budapest.
- BEKKER ZSUZSA (szerk.) [2005]: Közgazdasági Nobel-díjasok, 1969–2004. Alapművek, alapirányzatok. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- CSABA LÁSZLÓ–SZAMUELY LÁSZLÓ [1998]: Rendszerváltozás a közgazdaságtanban – közgazdaságtan a rendszerváltozásban. Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest.
- FARKAS BEÁTA [2016]: *Models of Capitalism in the European Union. Post-crisis Perspectives.* Palgrave Macmillan, London, <https://doi.org/10.1057/978-1-137-60057-8>.
- MADARÁSZ ALADÁR (szerk.) [2000]: Közgazdaságtani eszmetörténet. Osiris, Budapest.
- MÁTYÁS ANTAL [1999]: A modern közgazdaságtan története. Aula, Budapest.
- SZENTES TAMÁS [1999]: Világgazdaságtan. 1. kötet. Elméleti és módszertani alapok. Aula, Budapest.

Benczes István